

**НАРОДНОПІСЕННА ТВОРЧИСТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗБАГАЧЕННЯ МОВНОГО ЗАПАСУ
ОСОБИСТОСТІ У ПРОЦЕСІ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ (НА ПРИКЛАДІ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ БАЛАДИ)**

У статті теоретично обґрунтовано доцільність використання української народнопісенної творчості в процесі формування громадянських якостей особистості з метою розвитку зв'язного мовлення і збагачення словникового запасу молоді.

У сучасних умовах розвитку української державності, коли відбуваються широкомасштабні процеси культурно-національного відродження країни, піднесення науки й освіти та повернення народу до своїх духовних скарбів, важливе значення надається громадянському вихованню молоді. Формування громадянських якостей особистості передбачає тісний зв'язок усіх навчальних дисциплін. У таких умовах все більше зростає роль української мови і як державної, і як засобу спілкування громадян країни.

Проблема вивчення, вдосконалення, поглиблення та впровадження української мови завжди була актуальною. Підтвердження цьому знайдено серед матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, у фондах якого зберігся лист-звернення "Українці! Ідіть до рідної школи!", датований 1917 роком. В означеному документі, підписаному Генеральним секретарем народної освіти І. Стешенком, зазначалося, що "науку можна добре проходити тільки на рідній мові" і наголошувалося на тому, що рідна мова "не калічить душі дитини, а зберігає дорогий для неї час" [1: 44].

Проблема дослідження, збагачення і вдосконалення рідної мови не втратила своєї актуальності і сьогодні. В умовах розвитку суверенності України з'явилося багато різноманітних питань, розв'язання яких вимагає зусиль не лише з боку освітніх закладів, але й з боку держави.

Вивчення та аналіз першоджерел дозволили зробити висновок, що теоретичне обґрунтування мовної політики України, її мета, основні положення, завдання та орієнтовний план заходів знайшли своє відображення у різних нормативно-законодавчих актах, серед яких Закон України "Про мови в Українській РСР", рішення Конституційного Суду України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України, положення "Про функціонування української мови в Україні", "Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки", Національна доктрина розвитку освіти, "Державний стандарт базової і повної середньої освіти" та ряд інших документів.

Усвідомлення передових концепцій минулого та аналіз мовної ситуації, яка склалася у наш час, дозволили зробити висновок, що одним із важливих завдань освітньої галузі є реформування навчально-виховного процесу з урахуванням національно-мовних і культурних особливостей нашої держави, спрямованих на формування громадянських якостей молоді.

Удосконалення української мови та впровадження її в життя і побут населення вимагає нових підходів до вирішення проблем, які постали перед педагогічними, психологічними, філологічними, мистецькими науками.

Аналіз досліджень і публікацій ХХ – поч. ХХІ ст. показав, що проблеми вивчення, розвитку, збагачення і вдосконалення української мови займали вагомим місце у науково-дослідній діяльності відомих науковців. Висвітленню широкого кола питань, пов'язаних з дослідженнями доцільності використання в процесі формування громадянських якостей особистості інтеграції лінгводидактичних і мистецьких дисциплін, відводили значне місце у своїх працях педагоги (А. Алексюк, Ю. Бабанський, М. Вашуленко, Л. Паламар, Н. Пашківська, О. Савченко, М. Скраткін), психологи (В. Андрієвська, Д. Богоявленський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтєв, І. Синиця), лінгвісти (А. Білецький, В. Виноградов, С. Єрмоленко, Л. Мацько, М. Пилинський, М. Плющ, О. Пономарів, Є. Чак, І. Ющук).

Значення етнолінгводидактичних основ української мови та вивчення впливу народного мистецтва, обрядів, звичаїв і традицій на розвиток, збагачення і вдосконалення мови розкривали у своїх дослідженнях фольклористи (В. Антонович, В. Гнатюк, С. Грица, Б. Грінченко, О. Дей, Ф. Колесса, Г. Нудьга, В. Перетц, М. Рильський, М. Сумцов, К. Шейковський), етнопедогоги (П. Ігнатенко, Н. Косарева, Л. Крицька, В. Кузь, Ю. Руденко, В. Поплужний, О. Потапенко, З. Сергійчук, М. Стельмахович, Б. Ступарик, Є. Сявакко).

Метою даної статті є визначення і теоретичне обґрунтування доцільності використання української народнопісенної творчості взагалі і народних балад, як її важливої складової, у процесі вивчення української мови та встановлення впливу пісень-балад на збагачення мовного запасу і формування громадянських якостей особистості.

Провідні дослідники стверджували, що мова й усна народна творчість (в тому числі і музична) виникли одночасно і розвивалися, взаємодіючи та взаємодоповнюючи одна одну. Вітчизняні науковці В. Горленко, В. Наулко, С. Мишанич, А. Пономарьов вважали, що "усна народна творчість протягом тисячоліть була чи не єдиним засобом узагальнення життєвого досвіду народу, втіленням народної мудрості, народного світогляду, народних ідеалів", у якій знайшло відображення все те, чим жив народ, що хотів передати майбутнім поколінням. На думку вчених, "народ багатовіковою практикою створив таку систему художніх засобів" у мові та усній народній творчості, які "йдуть до створення художнього образу найкоротшим шляхом" [2: 203-205].

Українська мова, як зазначено у "Шкільному словнику з українознавства", – це одна із "форм багатой культури" українців, "плід духовної праці багатьох поколінь народу". Вона "запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики" (О. Гончар), відзначається лексичним багатством і вважається однією з наймелодійніших у світі [3: 164-166].

У "Державній програмі розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки", затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 р., наголошувалося, що мова є "найважливішим засобом людського спілкування та інтелектуального розвитку особистості, визначальною ознакою держави, безцінною і невичерпною скарбницею культурного надбання народу" [4]. Важливим джерелом поповнення і збагачення цієї скарбниці є українське народне музичне мистецтво і, зокрема, народнопісенна творчість.

Українська літературна мова і народнопісенна творчість, перебуваючи в тісному взаємозв'язку, були важливим чинником відображення життя народу, засобом формування національного світогляду, ціннісних орієнтацій, морально-етичних переконань та громадянського виховання молодого покоління.

Традиційно українська народна музична і народнопісенна творчість привертала до себе увагу педагогів, психологів, істориків, лінгвістів, публіцистів, етнографів, громадських діячів. На їх думку, народна музична творчість мала значні дидактичні можливості, тому "музична культура, її мовноінтонаційна природа та художньо-естетичні характеристики мають бути головними чинниками процесу культурного відродження сучасної школи" [5: 350]. Дослідники вважали українську народну музичну творчість неписаним підручником і рекомендували використовувати народнопісенні твори в багатьох галузях освіти.

У фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України знайдено матеріали, серед яких збереглися статут і протоколи засідань і з'їздів Всеукраїнської учительської спілки, датовані 1917 роком. У вказаному статуті зазначено, що одним із важливих завдань, які поставили перед українським учительством і Спілкою, було "пробудження серед українського народу і його дітей національно-мистецького почуття і пошани всіх культурно-національних цінностей, що витворилися на протязі історії України". У протоколі засідання, яке відбулося 17 жовтня 1917 р., наголошувалося, що в школах повинен панувати "справжній народний український дух" і вони зобов'язані відповідати "потребам своєрідної української культури" [6: 1, 28].

Вивчення і зіставлення широкого кола наукових праць, фольклорно-етнографічних досліджень і публікацій XIX – поч. XXI ст. показали, що провідні науковці вважали українське народне музичне мистецтво відображенням історії народу в поетичній формі. У народнопісенній творчості розкрито ідеали, мораль, принципи, ідеологію, думки, переконання, погляди народу, подано оцінку подій і ситуацій. "Український народ, – стверджував М. Драгоманов у своїй відомій науково-дослідній праці "Політичні пісні українського народу XVIII – XIX ст. з увагами М. Драгоманова", – не склада пісень так собі, тільки для співу, чи для забавки, а склада їх, маючи на думці дійсне життя" [7: 14]. Тому під час викладання українознавчих дисциплін педагогічно доцільним є використання "глибоких пластів" музичної культури.

Вивчення народнопісенних творів допомагало молоді усвідомлювати історію народу, цінувати і пам'ятати її, сприяло розвитку почуття гордості за свою Батьківщину, впливало на формування національного світогляду, ціннісних орієнтацій, громадянської гідності, свідомості і самосвідомості, допомагало засвоювати цінності культури народу, збагачувати і поповнювати свій словниковий запас.

Значну роль у цьому процесі відігравали українські народні балади. На думку провідних етнографів, фольклористів, музикознавців, дослідників, балади (або "довгі пісні") – це сумні багатокуплетні епічні і ліро-епічні пісенні твори з розвиненими сюжетами гостро драматичного і трагічного змісту, які реалістично художньо узагальнювали "виняткові, незвичайні до екстремальності та сенсаційності за своєю внутрішньою конфліктністю життєві події" [8: 13]. У народних баладах у переважній більшості зображувалися родинні та побутові конфлікти, непоправні збіги обставин, незвичайні події з трагічним закінченням. Балади століттями передавалися від покоління до покоління, пропагуючи високу мораль, вірність, гідність, порядність, загальнолюдські й національні цінності, духовно-етичні ідеали.

Вивченню балад присвятили свої праці багато вчених. Серед них О. Афанасьєв-Чубинський, Д. Балашов, С. Васильченко, М. Гайдай, В. Гнатюк, Я. Головацький, С. Грица, О. Дей, М. Дмитренко, В. Доманицький, М. Драгоманов, І. Земцовський, К. Квітка, Ф. Колесса, М. Костомаров, П. Лінтур, Н. Маркевич, С. Мишанич, О. Мукомела, Ц. Нейман, Я. Новицький, Г. Нудьга, Б. Познанський, О. Правдюк, Б. Путілов, С. Романов, І. Срезневський, О. Стороженко, М. Сумцов, І. Франко, Д. Яворницький, Ю. Яворський.

Дослідники балад вважали їх однією з "найбільш культурно-історичних і естетичних цінностей" (П. Лінтур), "мистецькими перлинами" (О. Мукомела), "неповторним явищем пісенної культури українського народу" (М. Дмитренко), "чутливим дзеркалом нашої духовності" (С. Мишанич). Українські народні пісні-балади мали естетичне, художнє, морально-духовне та культурно-історичне значення, а також виконували важливу дидактично-виховну функцію.

Українські науковці наголошували на тому, що вивчення балад позитивно впливатиме на формування громадянських якостей молоді та допомагатиме "формувати той духовний стержень, без якого не можна виховати національно свідомого покоління, а без нього не зможе існувати суверенна Українська держава" [9: 105-106].

Значний вплив мали українські народні балади на літературну мову, художню літературу. Для передачі поетики в піснях-баладах використовувалися діалоги, паралелізми, гіперболізація, символічні образи, епітети, повтори, порівняння, метафори, слова зі зменшено-пестливими суфіксами. Емоційно забарвлена лексика балад впливала на розвиток зв'язного мовлення, логічного і образного мислення та словникового запасу молоді, допомагала усвідомленню причин і наслідків описуваних подій, сприяла формуванню громадянських якостей особистості.

Тексти українських народних балад та коментарі до них можуть використовуватися як дидактичний матеріал на заняттях з української мови. Добираючи твори для проведення занять, необхідно враховувати вік вихованців та навчальну тему конкретного заняття.

Залежно від теми, мети і завдань певного заняття, добираються педагогічно доцільні форми, методи та засоби використання народнопісних творів у процесі вивчення української літературної мови. Враховуючи рекомендації педагогів-методистів та власний досвід роботи, можна сказати, що ефективним є чергування різних видів занять (бінарний (або спарений) урок, урок-лекція, урок-концерт, урок-конференція, урок цікавої граматики) та використання різноманітних етнолінгводидактичних елементів і завдань (спостереження над мовою і мовленням, характеристика художніх особливостей твору, розшифровка використаних у баладі символічних образів, аналіз художніх прийомів, інсценування діалогів).

Характеризуючи особливості українських народних балад, фольклорист О. Дей зазначав, що "художньо відтворені і викривально осмислені зло, насилля, несправедливість, жорстокість, егоїзм... породжують ідеї добра, свободи, довір'я, справедливості, людяності". Вчений був переконаний, що за допомогою використання у баладах драматичного, жахливого, трагедійного "стверджується народний ідеал прекрасного, ... здійснюється своєрідний громадський духовно-етичний контроль" за поведінкою молоді, "охороняється здоровий дух неписаного кодексу народної моралі" [8: 21-22].

У своїх працях дослідник українських народних балад П. Лінтур писав, що "гармонійне поєднання глибокої ідейної сутності і надзвичайної художньої форми" сприяло формуванню важливих громадянських і морально-етичних якостей особистості. На думку вченого, "чудова стрункість і цілісність композиції, глибина творчого замислу, динамічний розвиток подій, правдиве розкриття образів, колоритність картин, багатство зображувальних засобів" балад мали великий вплив на молодь, стимулювали прагнення бути благородними, чесними, гідними, вірними, порядними, людяними, справедливими [10: 9-31]. Одночасно вони накладали свій відбиток на розвиток образного мислення і зв'язного мовлення, збагачення словникового запасу сталими виразами, порівняннями, фразеологізмами, завдяки властивим їй емоційності й образності, сприяючи духовному і культурному збагаченню української молоді.

Дослідник лінгводидактичних основ національно-мовного виховання особистості засобами українського фольклору О. Смолінська у своїй дисертаційній роботі зазначала, що "слово народної пісні, історія, закодована в думках, ... все це є основою, на якій формується національна свідомість". На думку вченого, народнопісенна творчість є "одним з найефективніших засобів формування ... здатності переживати художні образи як психологічної основи музично-естетичної культури" та педагогічно доцільним чинником впливу на розвиток спостережливості, образного мислення, зв'язного мовлення та збагачення активного словника молоді [11: 115-127].

Отже, вивчення і впровадження народних балад та інших творів українського музичного народнопісенного мистецтва в сучасну педагогіку, психологію, лінгводидактику є важливим елементом громадянського виховання особистості, який матиме позитивний вплив на розуміння молодим поколінням значення морально-етичних норм, правил, цінностей, слугуватиме вдосконаленню процесу формування громадянських якостей особистості, допомагатиме усвідомленню своїх ролі, місця і значення в майбутньому держави. Засвоєння та використання української народної музичної творчості взагалі і пісень баладного жанру зокрема у навчально-виховній діяльності сприятиме передачі здобутків попередніх поколінь та ефективно впливатиме на збагачення мовного запасу молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. ЦДАВО України. Ф. 2581, оп. 1, од. зб. 16. Постанови громадських організацій про підтримку Центральної Ради і надіслані привітання їй та секретарю освіти. Відозви генерального секретаря освіти Стешенко до громади і вчителів України про допомогу в українізації школи та розповсюдження брошури "Чого прийшли німці на Україну". 2 липня 1917 р. – квітень 1918 р. – 48 арк.
2. Культура і побут населення України: Навч. посібник / В. Наулко, А. Артюр, В. Горленко та ін. – 2-е вид., доп. та перероб. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.; іл.
3. Потапенко О., Кузьменко В. Шкільний словник з українознавства. – К.: Український письменник, 1995. – 291 с.
4. Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки // <http://zakon.rada.gov.ua/>
5. Музична культура в системі формування національної самосвідомості школярів // Етнос. Культура. Нація: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції 29-31 жовтня 1998 року. – Дрогобич: б/в, 1999. – С. 350-354.
6. ЦДАВО України. Ф. 2581, оп. 1, од. зб. 17. Постанови секретаріату про організацію місцевих учительських спілок і Всеукраїнської спілки учителів, їхні статuti, протоколи з'їздів; скликання Всеукраїнського з'їзду. Квітень 1917 р. – 16 липня 1918 р. – 107 арк.
7. Політичні пісні українського народу XVIII – XIX ст. з увагами М. Драгоманова. – Женева, Печатня "Громади", 1883. – 197 с.
8. Дей О. Українська народна балада. – К.: Наукова думка, 1986. – 262 с.
9. Захлопана Л. Козацькі пісні на уроках української мови // Фольклор у духовному житті українського народу: Тези регіональних наукових читань: Львів, 24-25 січня 1991 р. – Львів, 1991. – 200 с.
10. Лінтур П. Народные баллады Закарпатья и их западнославянские связи // Доклады советской делегации. V Международный съезд славистов. (София, сентябрь, 1963 г.) – К.: Издательство АН УССР, 1963. – 60 с.
11. Смолінська О. Лінгводидактичні основи національно-мовного виховання особистості засобами українського фольклору: Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання /української мови/. – Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Київ, 1999. – 180 с.

Матеріал надійшов до редакції 28. 02. 2005 р.

Елагина Т.В. Народнопесенное творчество как источник расширения словарного запаса личности в процессе гражданского воспитания молодежи (на примере украинской народной баллады).

Автор статьи теоретически обосновал целесообразность использования украинского народнопесенного творчества в процессе формирования гражданских качеств личности с целью развития связной речи и расширения словарного запаса молодежи.

Yelagina T.V. Ukrainian Folk Songs as a Source of Expansion of a Person's Vocabulary in the Process of Civic Education of Youth (on the material of Ukrainian folk ballads).

The author of the article gives a theoretical substantiation of use expediency of Ukrainian folk songs in formation of a person's civic qualities for the purpose of development of coherent speech and expansion of young people's lexicon.